

Justitiële verkenningen

jrg. 28, nr. 5, juni 2002

Culturele diversiteit

Voorwoord

Wetgeving en wetshandhaving behoren tot de kerntaken van Justitie. En wetten zijn codificaties van normen en waarden van groepen. Het hart van culturen kan gevonden worden in de normen en waarden van die culturen. In deze zin heeft Justitie ten diepste te maken met cultuur. Dit themanummer van *Justitiële verkenningen* handelt over culturele diversiteit en recht en betreft de fundamentele vraag of en in hoeverre Nederland op rechtsgebied rekening moet houden met de aanwezigheid van sterk groeiende bevolkingsgroepen afkomstig uit vreemde culturen.

Waarden en normen vormen uit instrumenteel oogpunt de grondslag voor en omschrijving van de middelen ten dienste van gewenst individueel en maatschappelijk leven. Zo is het doel van de Europese juridische ruimte het scheppen en waarborgen van 'vrijheid, veiligheid en rechtvaardigheid' (Verdragen van Amsterdam en Tampere). En zo staat Justitie in Nederland volgens art. 1 van de *mission statement* voor 'een rechtvaardige en veilige samenleving'. Vrij, veilig en rechtvaardig voor alle leden, hoe divers van culturele achtergrond ook. Wantrouwen tussen groepen, groepsgebonden normconflicten, het ontbreken van onderlinge solidariteit en het verdwijnen van eenheid onder een algemeen stelsel van wetten, bedreigen zowel de maatschappelijke cohesie als de rechtskwaliteit van de nationale gemeenschap.

De natiestaat vormt een belangrijke niveau van culturele eenheid. Nationaliteit is een veelzeggend groepskenmerk, mede omdat wetgeving primair op nationaal niveau plaatsvindt. Uiteraard zijn ook naties opgebouwd uit subculturen en maken zij deel uit van bovennationale cultuursferen (bijvoorbeeld: de 'mediterrane' cultuur). Afgezien van populaire noties over volkskarakter en nationale identiteit, zijn ook wetenschappelijke gegevens voorhanden over cultuurkenmerken op nationaal niveau. De bijdrage van prof. dr. G. Hofstede aan dit themanummer geeft inzicht in de dimensies waarop culturen kunnen verschillen. Hofstede baseert zich op de inzichten die hij verkreeg in een indrukwekkende studie naar hoe de bevolking denkt en handelt in maar liefst vijftig moderne naties. Machtafstand, individualisme versus collectivisme, masculiniteit versus feminiteit, onzekerheidsmijding en lange of korte – termijngerichtheid zijn volgens de auteur de vijf hoofddimensies waarop culturen kunnen verschillen. De in Nederland dominante cultuur blijkt sterk individualistisch en feminien, met relatief geringe machtafstanden in relaties en relatief weinig onzekerheidsmijdend gedrag.

Versillen tussen mensen in hun normen en waarden, dus in culturen, leiden tot de noodzaak van keuzen en compromissen. Welke norm geldt voor iedereen? Hoe kan een norm worden geformuleerd die het meest recht doet aan uiteenlopende preferenties? De rechtsvragen die worden opgeroepen door de komst van bevolkingsgroepen met sterk afwijkende culturele achtergronden zijn talrijk en betreffen vele rechtsgebieden. Een grote rol daarbij speelt de tegenstelling rechtsuniversalisme – rechtspluralisme, waarbij versimpeld weergegeven de universalisten uitgaan van de algemene geldigheid van de westerse rechtsbeginselen, terwijl de pluralisten veeleer uitgaan van de principiële gelijkwaardigheid van uiteenlopende rechtsstelsels. De parallel dringt zich op met het debat tussen de 'multiculturalisten', die aanpassing van de Nederlandse aan de allochtone culturen benadrukken, tegenover de 'assimilisten', die de aanpassing van allochtonen aan de Nederlandse cultuur voorop stellen.

De multiculturele samenleving veronderstelt, aldus P.B. Cliteur, een minimale kern van universele en misschien zelfs absolute waarden die kunnen worden gezien als de maatstaven waarmee verschillende culturele uitingen kunnen worden beoordeeld. De cultuurrelativistische zienswijze waarbij culturen als moreel gelijkwaardig worden beschouwd – of althans uitsluitend beoordeeld kunnen worden volgens de maatstaven die uit de specifieke cultuur voortkomen - verwerpt hij om twee redenen. Mensen maken veelal deel uit van verschillende subculturen en de normen en waarden van

die subculturen staan soms op gespannen voet met elkaar. In situaties waarbij sprake is van conflicterende normen moet een keuze worden gemaakt en dan volstaat de cultuurrelativistische benadering niet. Daarnaast ondermijnt cultuurrelativisme morele vooruitgang, omdat het serieuze kritiek op de eigen cultuur onmogelijk maakt, maar ook omdat de notie van morele vooruitgang op zichzelf al een illusie is.

N.F. van Manen onderscheidt twee principieel verschillende manieren om tegen culturele diversiteit aan te kijken. De eerste benadering is die waarbij diversiteit in beginsel niet kan worden toegelaten, tenzij de rechtsorde of de grondwet respect voor het eigene eist. De tweede benadering daarentegen gaat ervan uit dat gemeenschappen in verregaande mate hun eigen normatieve regime mogen en moeten bepalen en dat het statelijke recht het eigene dient te respecteren, tenzij de internationale rechtsorde of de grondwet dit niet kan toelaten. Het strafrecht is een voorbeeld van de eerste variant. Juist op dit gebied lijkt geen of slechts geringe aanpassingen aan 'vreemde' rechtsopvattingen mogelijk, aangezien het strafrecht samen met mensenrechten en het constitutioneel recht het hart van de cultuur vormen.

Een indicator voor de mate waarin de verschillende migrantengroepen zich aan fundamentele Nederlandse normen en waarden hebben aangepast zijn de criminaliteitscijfers.

In hun bijdrage gaan H.M. Willemse en E.H.F. Backbier uitgebreid in op de criminaliteit gepleegd door allochtonen. Op basis van cijfermatige gegevens over de situatie in Nederland komen zij tot de conclusie dat personen afkomstig van buitenlanden een grotere geneigdheid hebben om crimineel gedrag te vertonen dan de autochtone bevolking. Uit internationaal vergelijkende studies komt naar voren dat het niet om een typische Nederlands probleem gaat, dat het probleem niet geheel kan worden wegverklaard door 'klassenverschillen' en dat het idee dat 'het vanzelf wel goed komt' niet zonder meer van toepassing is.

Ook F. Bovenkerk besteedt in zijn bijdrage aandacht aan de oververtegenwoordiging van allochtonen in de misdaadstatistiek. Evenals Willemse en Backbier relativeert hij het belang van sociaal economische factoren, maar constateert daarbij wel dat de relatie tussen etniciteit en criminaliteit moeilijk valt te onderzoeken. Naar de mening van de auteur bestaat het probleem van de minderheden eruit dat de samenleving feitelijk reeds multicultureel is geworden, maar zich nog steeds grotendeels organiseert op grond van de aanname van een culturele homogeniteit. Materiële rechtsgelijkheid – een kernwaarden van het Nederlandse recht - betekent niet enkel dat mensen in gelijke situaties gelijk dienen te worden behandeld, maar ook dat ongelijken verschillend worden behandeld. Wat zou dat dan kunnen betekenen voor delicten die gepleegd worden op grond van andere culturele achtergrond, zoals eerwraak?

C.W. Maris van Sandelingenambacht, komt tot de conclusie dat er - naast redenen van cultureel dynamische aard - vanuit rechtsfilosofisch oogpunt geen gronden zijn voor rechtvaardiging van eerwraak. Van psychische overmacht als schulduitsluitingsgrond kan onder omstandigheden alleen sprake zijn bij een minderjarige dader. Een beroep op culturele achtergrond kan zowel leiden tot strafvermindering (wegens persoonlijke omstandigheden van de dader) als tot strafvermeerdering (met een generaal preventief doel). De schrijver baseert zich op het politiek liberalisme en de rol van de overheid in een plurale samenleving. De overheid dient zich – aldus de schrijver - neutraal op te stellen en niet uit te gaan van een vooropgezet individualistisch of collectivistisch mensbeeld. Culturele minderheden kunnen in de privé-sfeer hun eigen collectivistische tradities behouden, maar tegelijkertijd hebben de individuele leden het recht om uit te treden of anderszins een beroep te doen op de constitutionele vrijheidsrechten.

Ook M. Galenkamp besteedt in haar bijdrage aandacht aan de grenzen die gesteld kunnen worden aan het in de praktijk brengen van de eigen tradities en gewoonten. Zij brengt het liberale 'schadebeginsel' naar voren als principe om beperkingen aan te brengen. Uitgaande van de *soevereiniteit in eigen kring* vertaalt zij het schadebeginsel in de volgende richtlijn en baseert zich daarbij op verschillende aspecten van schade: minderheidsgroepen mogen er eigen gebruiken op nahouden, tenzij deze schade opleveren voor buitenstaanders, deze gebruiken ernstige lichamelijke of psychische schade opleveren voor de leden van deze groepen (minder ernstige schade is toelaatbaar, voor zover de volwassen slachtoffers instemmen met de praktijk) en deze gebruiken de fundamentele van onze rechtsstaat ondergraven.

S.W.E. Rutten geeft in haar artikel een interessant beeld van de faciliteiten die het bestaande juridisch instrumentarium biedt om rekening te houden met culturele achtergronden. Naast het recht op vrije beleving van godsdienst en levensovertuiging (art.6 GW en art 9 EVRM) en het discriminatieverbod (art.1 GW), zijn met name in het privaatrecht open normen te vinden, waarbinnen ruimte bestaat rekening te houden met de culturele achtergrond van de betrokkenen. Voorbeelden van dergelijke open normen zijn redelijkheid, billijkheid, goede trouw en zorgvuldigheid. De auteur pleit voor meer openheid voor en bewustzijn van culturele diversiteit, maar ook zij is geen voorstander van een algehele erkenning van culturele diversiteit in het recht: openheid voor afwijkende culturele normen in de regelgeving dient begrensd te worden ter bescherming van de bepaalde beginselen en belangen. Daarnaast moet voorkomen worden dat burgers tegen hun wil worden onderworpen aan culturele normen als anderen hiermee niet worden belast.

In de bijdrage van E. Orücü komt een hele serie vragen aan bod, die alle een afweging en een keuze behoeven wanneer geprobeerd wordt wetten en cultuur met elkaar in verbinding te brengen. Orücü stipt aan dat rechtspluralisme in de westerse traditie niet ver is doorgevoerd en dat een keuze voor rechtspluralisme de wetgever voor een groot aantal problemen plaatst. Verassend in haar bijdrage zijn de voorbeelden uit de rechtspraak in Turkije, die duidelijk maken dat rekening houden met cultuuraspecten niet alleen een dilemma vormt in landen waarin men zich geconfronteerd ziet met een toenemende multiculturele diversiteit van de samenleving. Tot slot wordt nog een balletje opgeworpen over de problemen die ontstaat wanneer de landen binnen Europa proberen tot een op elkaar aansluitend stelsel van wetten te komen.

Het geheel overziende lijkt het speelveld van de rechtspluralisten klein. Zwaarwegende normatieve, theoretische en praktische bezwaren worden ingebracht tegen verregaande aanpassingen van de bestaande wetgeving aan afwijkende waarden en normen van nieuwkomers. Meer ruimte lijkt er te zijn in de toepassings sfeer, met name in de beoordelingsruimte van de rechter (straftoemeting, toepassing van het billijkheidsbeginsel en dergelijke). Dat lost het probleem niet op dat sommige waarden en normen diep verankerd zijn in de culturen van nieuwkomers. Verdere botsingen met de vigerende wetgeving lijken onvermijdelijk. Met name op strafrechtelijk gebied is de problematiek pregnant.

Daarom is dit JV-nummer zeker geen afsluiting van een discussie, maar eerder een tussentijdse bijdrage aan een debat dat nog decennialang zal worden gevoerd.

Graag wil de redactie van *Justitiële verkenningen* de twee gastredacteurs Thijs van der Heijden en Hans Willemse, beiden werkzaam bij de Directie Algemene Justitiële Strategie van het Ministerie van Justitie, hartelijk danken voor hun inzet bij de totstandkoming van dit themanummer. Het idee voor het nummer is van hen afkomstig, de auteurs werden allen door hen uitgenodigd en begeleid en bovendien schreef Hans Willemse samen met E.H.F. Backbier een artikel en droeg Thijs van der Heijden zorg voor bovenstaand voorwoord.